

Übersetzen im Gespräch – Translation Talks

Folge XI – Erinnern und Vergessen. Ein Gespräch von Maria Weissenböck und Alexander Kratochvil zu Sofija Andruchowytchs ukrainischem Roman *Amadoka*.

In der elften Folge der Translation Talks sprechen Maria Weissenböck und Alexander Kratochvil über ihre gemeinsame Arbeit an der Übersetzung des Romans *Amadoka* der ukrainischen Schriftstellerin Sofija Andruchowytch. Um die zentralen Themen Erinnern und Vergessen kreisend, umfasst der Roman ca. 100 Jahre ukrainischer Geschichte, wobei verschiedene Zeitebenen von den 1920er Jahren der Sowjetukraine über die Zeit des zweiten Weltkriegs bis hin zur russischen Annexion der Krim im Jahr 2014 miteinander verknüpft werden. Innerhalb dieses erzählerischen Experiments wird dabei immer wieder die Frage aufgeworfen, welche – kollektiven und individuellen – Erinnerungen überhaupt zugelassen werden. Daran anschließend hinterfragt die Folge kritisch, wie der Krieg, der seit der Krimannexion im Osten der Ukraine herrscht, von der europäischen Staatengemeinschaft schon vergessen wurde, bevor er überhaupt vorbei ist. Und erst die schrecklichen Ereignisse, die sich derzeit im Zuge des russischen Angriffskriegs im ganzen Land abspielen, scheinen diese Erinnerungen wieder wachzurufen. Dass die Vergangenheit stets latent in der Gegenwart anwesend ist, ist also nicht nur Thema des Romans, sondern auch etwas, was sich an den momentanen realen Geschehnissen ablesen lässt. Und so scheinen die vom Roman aufgeworfenen Fragen rund um den Umgang mit historischen Ereignissen, totalitären Regimes und ihren Kriegshandlungen, dem Brechen von Menschen, Erinnerungen, Psychen und Kulturen, mehr denn je Fragen unserer Zeit zu sein.

до нього й приходили, як на прощу. Втікали до нього, як до коханця. Аби, прощаючись одна з одною, сумно зітхали, й запитували: «Коли ми знову підемо до нашого горіха? Я не змогла наїстися».

*

Чоловік відчував над собою шарудіння густої крони. Раптом гілки затремтіли й заскрипіли натужно, і з гушавини долинуло панічне шепотіння:

Забери мене, забери мене звідси, я не відчуваю ніг.

Далі лежачи на віку труни, звідки проростало велике дерево зі світлою корою, чоловік підвів голову та побачив над собою бліде обличчя з розширеними від жаху очима і спазматично перекошеним ротом. Обличчя було звідкілясь віддалено знайомим.

На мене посипались стіни будинків. Вони скинули касетну бомбу. Подивись – тут усі мертві, тільки я вижив, але я не можу йти.

Ні, не всі мертві, – долинув іще один голос. Чоловік обернувся на звук – і побачив, як у темряві кімнати зловісно зблискує чиєсь єдине око. – Я щойно прийшов до тьми. Мій зір іще не відновився, я дуже погано бачу. Хто ж думав, що вони саме сьогодні нападуть. Це була єдина ніч за весь час, коли ми не сподівалися нападу.

Придурки, – почулось хрипіння із ліжка в самому кутку. – Треба забиратися звідси. Зараз знову почнеться.

От і забирайся собі, – сказав безокий.

Він теж не може сам рухатись, – це було точно відомо нашому героєві, хоча й невідомо звідки. – Його треба нести на руках. Схоже, він паралізований нижче пояса.

Я не буду нікого нести, поки моє око знову не почне бачити.

Ворожий снайпер ковзав по їхніх тілах акуратним променем, цілився з найближчого копра.

Зараз і друге око перестане бачити, якщо не знімеш каску. У ній відбивається місячне сяйво, – люто загарчав Чоловік.

На цих його словах знову почався обстріл. Дах бліндажа розсипався на крихти, як сухар. Чоловік схопив під пахви того, хто не відчував ніг, і потягнув кудись, не розбираючи дороги. Слідом за ними повз безокий. Вони

пересувались вузькою траншеєю з обваленими стінами. Земля була суха й гірка, порохнява. Коли припиняли свистіти міни, ставало чутно, як десь поруч густо тріскочуть автомати. Чоловік залишив безногого за продірявленою стіною покинутої халупи. Безокий розтягнувся на порозі, прикривши долоньями вуха і сховавши обличчя у вибоїну в обгорілій дерев'яній підлозі.

Коли наш герой, прогнувшись під вагою дорослого чоловічого тіла, ще тяжчого через те, що було наполовину паралізованим, невеликими кроками просувався вперед до сховку, у світлі трасуючих снарядів з кольоровими димовими хвостами він розгледів кілька постатей, які поспішали назустріч. Тепер стало зрозуміло, що від них не втекти.

Санітар у зелено-блакитному халаті спритним рухом ввів голку в Чоловікову сідницю. Той відчув у тілі легкість левітації. Це з його плечей зняли паралізованого сусіда по палаті. І почали діяти ліки.

М'яко сповзаючи в обійми санітара, чоловік розгледів тривогу в очах психіатра Слонової та гіпсову пов'язку, що фіксувала її зап'ястя і долоню.

А ти казала, він не буйний, Еміліє, – густим голосом прошелестів головний лікар. Він мав такі кущуваті брови, що ті аж кучерявилися, загинаючись над чолом.

Він не буйний. Просто хірург не повинен виписувати пацієнтам транквілізатори, – відрізала роздратована Слонова. Вона була люта, наче вовчиця, котрій відібрали малих. – Коли вже мені перестануть заважати лікувати моїх пацієнтів?

Можна подумати, Еміліє, – доброзичливо пробасував головний.

*

Прокинувшись уранці і ще не розплющивши очей, наш герой відчув, що все в порядку, все, як завжди: він знову не знає, хто він, звідки, що з ним трапилось, яким було його життя. Рани болять, шви сверблять, кості ломить. У роті так само немає зубів. Він – те ж спотворене чудовисько з потрощеними вилицями і проламаним носом, з нерівним черепом, з цілою колекцією болів у всьому тілі.

Чоловік не знав, ким він є, і якщо дивився у дзеркало, то його зовнішність не викликала в ньому жодних асоціацій. Але за весь час, що він провів

Der Mann spürte das Rascheln der dichten Baumkrone über sich. Plötzlich erzitterten die Zweige und knarrten angestrengt, aus dem Dickicht drang panisches Flüstern zu ihm:

»Bring mich weg, bring mich weg von hier, ich spüre meine Beine nicht mehr.«

Noch immer auf dem Sargdeckel liegend, aus dem ein großer Baum mit heller Rinde emporwuchs, hob der Mann den Kopf und erblickte über sich ein blasses Gesicht mit angstgeweiteten Augen und krampfhaft verzogenem Mund. Das Gesicht kam ihm entfernt bekannt vor.

»Über mir sind die Wände eingestürzt. Sie haben eine Kassettenbombe abgeworfen. Schau, alle tot hier, ich bin der einzige Überlebende, aber ich kann nicht gehen.«

»Nicht der einzige«, drang noch eine Stimme herüber. Der Mann drehte sich in Richtung des Geräuschs und sah im Dunkel des Zimmers ein einziges Auge unheilvoll blitzen. »Ich bin gerade erst zu mir gekommen. Mein Auge ist noch ganz blind, ich kann nicht richtig sehen. Wer hätte gedacht, dass sie genau heute angreifen. Es war die einzige Nacht, in der wir keinen Angriff erwartet haben.«

»Idioten«, hörte man ein Krächzen vom Bett in der Ecke. »Wir müssen weg von hier. Gleich geht es wieder los.«

»Dann mach schon«, sagte der Einäugige.

»Der kommt auch nicht von der Stelle!« Das wusste unser Held genau, wenn auch nicht woher.

»Wir müssen ihn tragen. Sieht so aus, als wäre er gelähmt.«

»Ich werde niemanden tragen, solange mein Auge nichts sieht.«

Der feindliche Scharfschütze glitt mit einem sauberen Lichtstrahl über ihre Körper, er zielte von der nächstgelegenen Ramme.

»Auch dein zweites Auge wird gleich nichts mehr sehen, wenn du den Helm nicht abnimmst. Darin spiegelt sich das Mondlicht«, bellte der Mann zornig.

Nach diesen Worten begann der Beschuss von Neuem. Das Dach des Unterschlupfs zerbröselte wie Zwieback. Der Mann packte den, der die Beine nicht spürte, unter den Armen und zerrte ihn fort, ohne zu wissen wohin. Ihnen hinterher kroch der Einäugige. Sie bewegten sich einen engen Graben entlang, dessen Wände eingestürzt waren. Die Erde war trocken und bitter, staubig. Als das Pfeifen der Minen endete, wurde das intensive Knattern von Maschinengewehren hörbar. Der Mann ließ den Beinlosen hinter der durchlöcherten Mauer einer verlassenen Hütte zurück. Der Einäugige streckte sich auf der Türschwelle aus, presste

die Hände gegen die Ohren und verbarg sein Gesicht in einem Loch des angekohlten Holzbodens.

Als sich unser Held, gebeugt unter dem Gewicht des Körpers des erwachsenen Mannes, der aufgrund der Lähmung noch schwerer wirkte, mit kleinen Schritten dem Eingang des Verstecks näherte, erspähte er im Licht der bunten Rauchschwänze der Leuchtspermmunition ein paar Gestalten, die eilig in seine Richtung liefen. Nun war ihm klar, dass sie nicht entkommen würden.

Ein Sanitäter in grün-blauem Mantel stach flink eine Nadel in das Gesäß des Mannes. In dessen Körper machte sich ein Gefühl leichter Schwerelosigkeit breit. Man hob den gelähmten Zimmernachbarn von seinen Schultern. Gleich darauf begannen die Medikamente zu wirken. Als der Mann sanft in die Umarmung des Sanitäters sank, erblickte er Besorgnis in den Augen der Psychiaterin Slonowa und einen Gipsverband, der ihre Hand und ihr Handgelenk fixierte. »Und du hast gesagt, dass er ruhig ist, Emilia«, raunte der Chefarzt mit tiefer Stimme. Er hatte so buschige Augenbrauen, dass sie sich auf seiner Stirn lockten.

»Er ist ruhig. Nur darf ein Chirurg den Patienten keine Beruhigungsmittel verschreiben«, fiel Slonowa ihm verärgert ins Wort. Sie war zornig wie eine Wölfin, der man ihre Jungen weggenommen hatte. »Wann hört man endlich auf, mich bei der Behandlung meiner Patienten zu stören?«

»Als ob es so wäre, Emilia«, erwiderte der Chefarzt wohlwollend in seinem tiefen Bass.

Übersetzung Maria Weissenböck. Der Roman wird voraussichtlich im Frühjahr 2024 erscheinen.

НЕПРОНИКНЕ

Він був коханцем дружини свого близького друга. Це означає, що історія наповнена пристрастями, ревнощами, внутрішніми терзаннями, солодкими завмираннями, сварками й слізьми. У ній є конкуренція та великодушність, упокорення і зрада.

Все починається з коробки цукерок, яка падає на підлогу наприкінці вересня в помешканні на вулиці Фундуклеївській — там, де вона скочується вниз, сходить терасами, клумбами, наближаючись до свого завершення, до перехрестя. Цукерки розсипаються по підлозі. Чоловік і жінка схиляються їх зібрати. Там, на підлозі, рівнем нижче від решти дійових осіб, присутніх на сцені, між ними щось трапляється. За дужками залишаються гості, які зібралися на святкування іменин (30 вересня — день мучениць Віри, Надії, Любови і матері їхньої святої Софії). За дужками залишається чоловік іменинниці, Микола Зеров: він не підозрює, яке насіння посіяне тієї миті. Можливо, він якраз розливає вино, пригнічений думками про судові арешти над знайомими. Можливо, він відчуває на собі утяжливі пута марудних слів і нудних тирад, які не припиняють сипатись на його адресу.

У цій історії є таємне листування початку любовного роману, коли закохані не можуть бути разом, бо Софія одружена і має маленького сина. І є три сотні листів, отриманих Софією протягом років наприкінці їхньої розлуки, коли закохані все ще не можуть бути разом, бо цього не допускає система.

Під час першого листування закохані ховаються від Софійного чоловіка й розголосу. Під час другого – затяжного, щільного потоку листів – вони торкаються одне одного на відстані, в єдиний дозволений спосіб, ховаючи свою оголеність у самих рядках листів, у найтривіальніших словах і повідомленнях.

Між обома періодами листувань – раптова втрата маленького хлопчика; його зламаний батько, якого одночасно роздирають депресія і політичні репресії; утиски, наклепи, доноси, заборони, невблаганний гротеск тоталітаризму, арешти найближчих друзів і більшості знайомих – науковців, лікарів, професорів, літераторів, студентів, звинувачених у терористичній діяльності; заслання та страта Зерова; війна. Зрад і смертей так багато, що розум втрачає здатність на них реагувати. Жаль і співчуття витончуються, аж доки не стають зовсім невловними. Співчувати стає майже неможливо. Тута за співчуттям стає рівнозначною тузі за звичайним життям. На людську природу чиниться тиск, людське нутро деформується до невпізнаваності.

Люди зраджують найближчих, аби тільки зберегти собі клаптик уявної безпеки. Люди зраджують із примусу, зраджують від страху, зраджують через погрози й під тортурами. Зраджують добровільно, проявляють ініціативу у зраді, випереджають замовлення на зраду.

Якою тепер здається подружня зрада, що зароджується у вересні на початку 1930-х у мить, коли по підлозі розсипаються цукерки? І чи бувають зради звичайними? Чи може зрада, що трапилась на початку репресій і ще до війни, нехай у часи звинувачень, страху і найгірших передчуттів, але – теплого вересневого дня, коли іменинницю вітають з її святом, мати зворушливий присмак, присмак безтурботності, неусвідомленого щастя? Які її витoki і причини? Чого в ній шукають? Чи може горе, яке відбувається, бути прихованим щастям порівняно з іншим горем, що надійде зовсім скоро? Так людина потерпає від холодної зливи, пронизливого вітру, гострих укусів крапель – і тільки згодом пригадує, яким щасливим був день негодди: сміх когось, хто біг калюжами поруч, сухий одяг удома, чашка гарячого чаю. Людина пригадує давній дощовий день після того, як мало не загинула під час повені, коли стихія забрала її дім і найближчих.

У чому полягає різниця між стихією, природною катастрофою і терором, влаштованим одними людьми над іншими?

Яка різниця між видами зрад і чи вона існує? Що потрібно, аби зраду пробачити? А що – аби її зрозуміти? І чи потрібно зраду пробачити і її зрозуміти? І чи бувають зради, яких ні пробачити, ні зрозуміти неможливо?

І що означає серед усіх цих зрад і смертей – бути «щасливим суперником», якому кохана жінка відповідає взаємністю?

Отже, повторимо: в цій історії є любов, дружба і зрада. Є в ній смерть дитини. Є біль самотнього й обманутого чоловіка. Є його арешт, знущання над ним і його приниження. Є насильство фізичне й моральне. Є його розстріл. Є коханці, які залишаються після цих смертей.

І є авантюрний сюжет про подвійного агента розвідки, в якому більше запитань і недомовок, ніж певности. Коханець виявляється розумним і спритним настільки, що йому вдається переконати владу двох диктаторських режимів одночасно у своїй важливості для їхніх справ. Виконуючи таємне завдання радянської влади, Петров на початку війни переходить кордон і доводить німцям, що він – на їхньому боці, що він їм потрібен. Офіційно служачи радянській і німецькій владам, під прикриттям цієї служби, він займається розвитком і поширенням української культури. Таємний агент вдає перед своїми радянськими і німецькими шефами, що його діяльність, яка стосується пропагування української культури, – лише цинічне прикриття. Або, навпаки, вдає перед своїми українськими друзями й колегами в окупованому Харкові, а потім, після відступу, вже в Німеччині, наче щиро, з власних переконань займається українською справою. Пишучи статті до емігрантських видань, яскраво прошитих націоналізмом, Петров час від часу, ніби знущаючись, цитує Маркса, не називаючи його прізвища. Але водночас створює працю «Діячі української культури – жертви більшовицького терору», в якій найповніше на той момент висвітлені злочини радянського режиму проти української інтелігенції.

Нічого схожого на цей текст ще ніхто не спромігся тоді написати: праця містить конкретні імена, інформацію про переслідування і тортури, дати й точні дані, подробиці, докази. Яким чином став доступним йому цей матеріал? Чому цей текст створює радянський спецагент, а не хтось із відвертих, неприхованих націоналістів, які емігрували на Захід, утікаючи від радянської влади? Чому рукопис праці залишається вцілілим і виходить

In der ersten Zeit verbargen sie sich in ihren Briefen vor Sofijas Mann und vor dem möglichen Gerede, später, in der zweiten Phase, floss ein unablässiger Strom von Briefen hin und her, die beiden berührten einander aus der Entfernung, verbargen auf die einzig erlaubte Weise ihre Blöße zwischen den Zeilen und in trivialen Worten.

Zwischen den beiden Perioden des Briefwechsels lag der plötzliche Verlust des kleinen Jungen. Ein am Boden zerstörter Vater, den zugleich Depressionen und politische Repressionen peinigten. Druck, Schmähungen, Spitzelei, Verbote, die unselige Fratze eines totalitären Regimes, Verhaftungen seiner besten Freunde und seiner Bekannten, darunter Wissenschaftler, Ärzte, Professoren, Schriftsteller, Studenten, die terroristischer Umtriebe beschuldigt wurden, Zerows Verbannung und Hinrichtung, Krieg. Verrat und der Tod so vieler, dass der Verstand nicht mehr darauf zu reagieren vermochte. Leid und Mitleid gehen ineinander über, bis sie nicht mehr greifbar sind. Mitgefühl wird so gut wie unmöglich. Die Sehnsucht nach Mitgefühl bedeutet so viel wie die Sehnsucht nach einem normalen Leben. Die menschliche Natur gerät unter Druck, das Innere des Menschen verformt sich bis zur Unkenntlichkeit.

Die Menschen verraten ihre Nächsten, nur um sich auf ein Fleckchen eingebildeter Sicherheit zu retten. Die Menschen verraten unter Zwang, aus Angst, unter Drohungen und Folter. Sie verraten freiwillig, ergreifen sogar die Initiative, überbieten sich gegenseitig im Verrat.

In welchem Licht erscheint nun jener Verrat am Freund, der an einem Septembertag Anfang der 1930er Jahre begann, als die Bonbons über den Fußboden kullerten? Und gibt es etwa einen gewöhnlichen Verrat? Und kann ein Verrat zu Beginn der stalinschen Repressionswelle und noch vor Kriegsbeginn, ein Verrat an einem warmen Septembertag, an dem das Namenstagskind Glückwünsche entgegennimmt, in einer Zeit der Denunziationen, Angst und bösen Vorahnungen, kann solch ein Verrat einen aufregenden Beigeschmack, einen Hauch von Sorglosigkeit und unbewussten Glücks haben? Was für Urgründe hat er? Was suchen die Menschen? Und kann man von Glück im Unglück sprechen angesichts eines anderen Unglücks, das schon bald kommen wird? Ein Mensch mag kalten Platzregen, eisigen Wind, schmerzhaftes Hagelkörner fürchten und sich doch zugleich daran erinnern, wie glücklich dieser Schlechtwettertag war: Jemand hüpfte lachend durch eine Pfütze und zuhause wartete trockene Kleidung und eine heiße Tasse Tee. So erinnert sich der Mensch an einen lang zurück liegenden Regentag, nachdem er bei einem Hochwasser fast umgekommen wäre, als die Elemente ihm das Dach über dem Kopf und die Nächsten raubten.

Welchen Unterschied gibt es zwischen Naturelementen, Naturkatastrophen und dem Terror, den ein Mensch über andere bringt?

Existiert etwa eine Abstufung verschiedener Arten von Verrat? Muss man einen Verrat verzeihen können? Muss man ihn verstehen können? Und muss man einen Verrat verzeihen und verstehen können? Und gibt es einen Verrat, den man weder verzeihen noch verstehen kann?

Was bedeutet es, nach all dem Verrat und Tod der „glückliche Gewinner“ zu sein, derjenige, dem die geliebte Frau ihre Gunst schenkt?

Übersetzung von Alexander Kratochvil. Der Roman wird voraussichtlich im Frühjahr 2024 erscheinen.